

Sigmund Freud

Η ΑΡΝΗΣΗ*

ΤΡΟΠΟΣ ΜΕ ΤΟΝ ΟΠΟΙΟΝ ΟΙ ΑΣΘΕΝΕΙΣ ΑΝΑΦΕΡΟΥΝ τις ιδέες που τους έρχονται ξαφνικά στο μυαλό κατά τη διάρκεια της ψυχοαναλυτικής εργασίας μας δίνει αφορμή για να κάνουμε ορισμένες ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις. «Θα σκεφθείτε τώρα ότι θέλω να πω κάτι το προσβλητικό, αλλά ειλικρινά δεν έχω αυτή την πρόθεση». Καταλαβαίνουμε ότι αυτό είναι η απόκρουση μιας ιδέας που μόλις εμφανίστηκε μέσω της προβολής. 'Η: «Ρωτάτε ποιο μπορεί να είναι αυτό το πρόσωπο στο όνειρο. Πάντως δεν είναι η μητέρα». Διορθώνουμε: «'Αρα είναι η μητέρα». Δίνουμε στον εαυτό μας την άδεια να αγνοήσει την άρνηση κατά τη διάρκεια της ερμηνείας και να απομονώσει το καθαρό περιεχόμενο της ιδέας. Είναι σαν να είχε πει ο ασθενής: «Αυτό το πρόσωπο έγινε αφορμή και μου ήρθε η μητέρα στο μυαλό, αλλά δεν έχω καμιά όρεξη ν' αφήσω αυτή την ιδέα να επικρατήσει!».

Μερικές φορές μπορεί να βρει κανείς πολύ βολικά μια πληροφορία που αναζητεί αναφορικά με το ασυνείδητο απωθημένο. Ρωτάει: «Τι θεωρείτε ως το πιο απίθανο που μπορεί να συμβεί σ' εκείνη την περίπτωση; Τι νομίζετε ότι ήταν τότε για σας το πιο μακρινό;» Αν ο ασθενής πέσει στην παγίδα και ονομάσει αυτό στο οποίο μπορεί να πιστέψει λιγότερο απ' όλα, τότε ομολογεί σχεδόν πάντα το σωστό. Ένα νόστιμο παράδειγμα, αντίθετο με αυτό το πείραμα, παρουσιάζει συχνά ο ψυχαναγκαστικός νευρωτικός, ο οποίος έχει ήδη μυηθεί στην κατανόηση των συμπτωμάτων του.

* Η μετάφραση της «'Αρνήσης» («Verneinung») (1925) του Freud απερώνεται στα πενήντα χρόνια από το θάνατό του το 1939.

Το δοκίμιο αυτό είναι ένα από τα πιο σημαντικά θεωρητικά του έργα και οδήγησε σε πολλές φιλοσοφικές αναλύσεις. Το 1954 ο φιλόσοφος Jean Hyppolite παρουσίασε και σχολίασε σ' ένα σεμινάριο την «'Αρνήση» του Freud. Ο Jacques Lacan έγραψε επ' ευκαιρία αυτού μια «Εισαγωγή» και μια «Απάντηση» στο σχόλιο του J. Hyppolite. Βλ. J. Lacan: «Introduction & Réponse

au commentaire de Jean Hyppolite sur la "Verneinung" de Freud», στα *Ecrits*, Paris, 1966, σ. 369 κ.ε. & 381 κ.ε. Το κείμενο του J. Hyppolite υπάρχει επίσης στα *Ecrits*, σ. 879. Οι σημειώσεις του κειμένου ακολουθούν την έκδοση των έργων του Freud σε 11 τόμους *Studienausgabe* (SA) τόμος III, Frankfurt am Main, 1975 (Θάνατος Λίποβατς).

1. Ο Freud είχε ήδη αναφερθεί μεταξύ άλλων σ' αυτό στην ανάλυσή του «Der Rattenmann» (1909), SA VII, σ. 55-6, υποσημείωση.

«Έχω μια καινούργια ψυχαναγκαστική ιδέα (παράσταση). Μου ήρθε αμέσως στο μυαλό ότι θα μπορούσε να σημαίνει κάτι το συγκεκριμένο. Αλλά όχι, δεν μπορεί να είναι αληθινό, γιατί αλλιώς δεν θα μπορούσε να μου έχει έρθει στο μυαλό». Το ορθό νόημα της νέας ψυχαναγκαστικής ιδέας είναι φυσικά ό,τι απορρίπτει με το επιχείρημα αυτό που κρυφάκουσε από τη θεραπεία.

Το απωθημένο περιεχόμενο μιας παράστασης ή σκέψης μπορεί λοιπόν να εισχωρήσει στη συνείδηση υπό την προϋπόθεση ότι θα διατυπωθεί ως *άρνηση*. Η άρνηση είναι ένας τρόπος να λάβει κανείς υπ' όψη του το απωθημένο, είναι ουσιαστικά ήδη μια αναίρεση της απώθησης, όμως όχι και μια παραδοχή του απωθημένου. Εδώ βλέπει κανείς πώς διαχωρίζεται η διανοητική λειτουργία από την αισθηματική διαδικασία. Με τη βοήθεια της άρνησης εξουδετερώνεται μόνο μια συνέπεια της διαδικασίας της απώθησης έτσι ώστε το περιεχόμενο της παράστασής της δεν γίνεται συνειδητό. Ως αποτέλεσμα λαμβάνει χώραν ένα είδος διανοητικής παραδοχής του απωθημένου ενώ εξακολουθεί να υπάρχει το ουσιαστικότερο στοιχείο της απώθησης². Κατά τη διάρκεια της αναλυτικής εργασίας κατασκευάζουμε συχνά μια άλλη, πολύ σπουδαία και αρκετά παράξενη παραλλαγή της ίδιας περίπτωσης. Καταφέρνουμε να νικήσουμε και την άρνηση και να επιβάλουμε σε όλο το πλάτος της τη διανοητική παραδοχή του απωθημένου — όμως η ίδια η διαδικασία της απώθησης δεν αναιρέθηκε ακόμα.

Επειδή ο στόχος της διανοητικής λειτουργίας της κρίσης είναι η κατάφαση ή η άρνηση των περιεχομένων των σκέψεων, οι πιο πάνω παρατηρήσεις μας οδήγησαν στην ψυχολογική προέλευση αυτής της λειτουργίας. Αν κανείς αρνηθεί κάτι με την κρίση που διατυπώνει, αυτό σημαίνει ουσιαστικά το εξής: «Αυτό είναι κάτι που θα ήθελα καλύτερα ν' απωθήσω». Η καταδίκη (κριτική απόρριψη) είναι το διανοητικό υποκατάστατο της απώθησης³, το «όχι» ένα ιδιαίτερο σημάδι της, ένα πιστοποιητικό προέλευσης όπως π.χ. το «*Made in Germany*». Το σκέπτεσθαι (ο στοχασμός) απελευθερώνεται μέσω του συμβόλου της άρνησης από τους περιορισμούς της απώθησης και εμπλουτίζεται με περιεχόμενα που δεν μπορεί να στερηθεί προκειμένου να λειτουργήσει.

Η λειτουργία της κρίσης πρέπει να λάβει ουσιαστικά δύο αποφάσεις. Πρέπει να αναγνωρίσει ότι ένα πράγμα κατέχει ή όχι μια ορισμένη ιδιότητα, και πρέπει να αναγνωρίσει ή να αμφισβητήσει το αν μια παράσταση υπάρχει στην πραγματικότητα. Η ιδιότητα αναφορικά με την οποία πρέπει να ληφθεί μια απόφαση, θα μπορούσε να είναι αρχικά καλή ή κακή, ωφέλιμη ή βλαβερή. Αυτό εκφράζεται με τη γλώσσα των

2. Η ίδια διαδικασία λαμβάνει χώραν στην «επίκληση». «Τι ωραία που εδώ και τόσο καιρό δεν είχα πονοκέφαλο!» Αλλά αυτό είναι ο προάγγελος της υστερικής κρίσης, της οποίας την έλευση διαισθάνεται ήδη κανείς, αλλά δεν θέλει ακόμα να το πιστέψει. Μια από τις πρώτες ασθενείς του Freud, η κα Caecilie M. του είχε υποδείξει αυτή την εξήγηση. Βλ. τη μακρά υποσημείωση αναφο-

ρικά μ' αυτό στην πρώτη από τις παρουσιάσεις Περιπτώσεων του Freud, «Kz Emmy von N...», στις Studien über Hysterie (1895), έπειτα από τη σημείωση της 18 Μαΐου.

3. Αυτή η ιδέα εμφανίζεται μεταξύ άλλων και στις «Formulierungen über die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens» (1911), SA III, σ. 19.

πιο παλαιών, στοματικών ορμών ως: «Αυτό θέλω να το φάω ή θέλω να το φτύσω», και πάρα πέρα, μεταφορικά: «Αυτό θέλω να το εισάγω μέσα μου και αυτό να το αποβάλλω (αποκλείσω) από μέσα μου». Δηλαδή: «Αυτό οφείλει να είναι μέσα μου ή έξω από μένα». Το πρωταρχικό εγώ -της- ευχαρίστησης θέλει, όπως το ανέπτυξα αλλού, να ενδοβάλει κάθε καλό (αγαθό), να απορρίψει κάθε κακό (πονηρό). Το κακό, αυτό που είναι ξένο στο εγώ, αυτό που βρίσκεται απ' έξω, είναι αρχικά ταυτόσημο μαζί του⁴.

Η άλλη απόφαση που παίρνει η λειτουργία της κρίσης σε σχέση με την πραγματική ύπαρξη ενός πράγματος στο οποίο αναφέρεται η παράσταση, αφορά το ενδιαφέρον και το συμφέρον του τελικού εγώ -του- πραγματικού, που διαφοροποιήθηκε από το αρχικό εγώ -της- ευχαρίστησης (έλεγχος της πραγματικότητας). Εδώ δεν πρόκειται πια για το αν κάτι το αντιληπτό (ένα πράγμα) οφείλει να εισαχθεί ή όχι στο εγώ, αλλά αν κάτι που υπάρχει στο εγώ ως παράσταση μπορεί να επανευρεθεί επίσης και στην αντίληψη (στην πραγματικότητα). Όπως βλέπει κανείς, πρόκειται πάλι για το ερώτημα του έξω και του μέσα. Το μη πραγματικό, η παράσταση και μόνο, το υποκειμενικό, υπάρχει μόνο μέσα· το άλλο, το πραγματικό, υπάρχει και έξω. Η αναφορά στην αρχή της ευχαρίστησης ετέθη σε παρένθεση όσον αφορά αυτή τη διαφοροποίηση. Η εμπειρία δίδαξε ότι δεν είναι μόνο σημαντικό το αν ένα πράγμα (αντικείμενο της ικανοποίησης) κατέχει την «καλή» ιδιότητα, δηλ. αξίζει να εισαχθεί στο εγώ, αλλά επίσης το αν υπάρχει στον έξω κόσμο, έτσι ώστε να μπορεί κανείς να το χρησιμοποιήσει ανάλογα με τις ανάγκες του. Για να καταλάβει κανείς αυτή την πρόοδο, πρέπει να θυμηθεί ότι όλες οι παραστάσεις κατάγονται από αντιλήψεις και είναι επαναλήψεις τους. Αρχικά λοιπόν η ύπαρξη μιας παράστασης αποτελεί και μια εγγύηση για την πραγματικότητα του περιεχομένου της. Η αντίθεση ανάμεσα στο υποκειμενικό και το αντικειμενικό δεν υπάρχει εξ αρχής. Εγκαθίσταται μόνον όταν το σκέπτεσθαι (η σκέψη) αποκτήσει την ικανότητα να κάνει πάλι παρόν, μέσω της αναπαραγωγής του με την παράσταση, αυτό που κάποτε είχε γίνει αντιληπτό, ενώ το αντικείμενο δεν χρειάζεται να υπάρχει έξω. Ο πρωταρχικός και ο άμεσος στόχος της δοκιμασίας της πραγματικότητας δεν είναι λοιπόν να βρει στην πραγματική αντίληψη ένα αντικείμενο που να αντιστοιχεί στο περιεχόμενο της παράστασης, αλλά να το ξαναβρεί, να βεβαιωθεί ότι υπάρχει ακόμα⁵. Μια παραπέρα συμβολή στην αλλοτρίωση ανάμεσα στο υποκειμενικό και στο αντικειμενικό προέρχεται από μια άλλη ικανότητα του σκέπτεσθαι. Η αναπαραγωγή της αντίληψης στην παράσταση δεν είναι πάντα μια πιστή επανάληψή της· μπορεί να μετατραπεί μέσω των παρα-

4. Βλ. στο *Triebe und Triebchicksale* (1915), SA III, σ. 98-9. Ο Freud ξαναθίξε το πρόβλημα αυτό στο Κεφ. V του *Das Unbehagen in der Kultur* (1930).

5. Πολλά από αυτά υπάρχουν ήδη ως νύξεις στην *Traumdeutung* (1900), SA II, σ. 538-40 και ιδιαίτερα στο I Μέρος του «Entwurf» (1895/1950), στο 16ο κεφάλαιο («Η διαδικασία της

γνώσης και η αναπαράγουσα σκέψη»). Το «αντικείμενο» που πρέπει να ξαναβρεθεί είναι το στήθος της μητέρας. Βλ. επίσης και μια φράση, σε ανάλογο σκεπτικό στο 5ο Μέρος των *Drei Abhandlungen* (1905), SA V, σ. 126: «Η εύρεση του αντικειμένου είναι ουσιαστικά μια επανεύρεση».

λήψεων, να μεταβληθεί μέσω της συγχώνευσης διαφόρων στοιχείων. Ο έλεγχος της πραγματικότητας οφείλει τότε να εξετάσει μέχρι ποιο βαθμό έχουν λάβει χώραν αυτές οι παραμορφώσεις. Αλλά ανηχνωρίζει κανείς ως προϋπόθεση για την άσκηση της δοκιμασίας της πραγματικότητας το ότι ορισμένα αντικείμενα που κάποτε είχαν προσφέρει μια πραγματική ικανοποίηση χάθηκαν.

Η κρίση είναι η διανοητική πράξη που αποφασίζει για την εκλογή της κινητικής πράξης, σταματάει την αναβολή που σημαίνει το σκέπτεσθαι και περνάει από το σκέπτεσθαι στο πράττειν. Έχω ήδη διαπραγματευθεί αλλού την αναβολή του σκέπτεσθαι⁶. Μπορεί να τη δει κανείς ως μια δοκιμαστική πράξη, ένα κινητικό άπτεσθαι με ελάχιστες επενδύσεις εκφόρτωσης. Ας θυμηθούμε κάτι: πού είχε εξασκηθεί προηγουμένως το εγώ σ' ένα τέτοιο άπτεσθαι, πού είχε μάθει την τεχνική που τώρα εφαρμόζει στις διαδικασίες του σκέπτεσθαι; Αυτό συνέβη στο αισθησιακό τέρμα του ψυχικού μηχανισμού, στις αντίληψεις των αισθήσεων. Σύμφωνα με τις υποθέσεις μας η αντίληψη δεν είναι μια καθαρά παθητική διαδικασία αλλά το εγώ εκπέμπει περιοδικά μικρές ποσότητες επένδυσης στο σύστημα της αντίληψης, μέσω των οποίων δοκιμάζει τους εξωτερικούς ερεθισμούς για να αποσυρθεί τελικά μετά από κάθε τέτοια δοκιμαστική επιχείρηση⁷.

Η μελέτη της κρίσης μας ανοίγει ίσως για πρώτη φορά το δρόμο για να γνωρίσουμε τη δημιουργία της διανοητικής λειτουργίας μέσα από το παιχνίδι των ορμών. Το κρίνειν είναι η παραπέρα χρήσιμη εξέλιξη της εισαγωγής στο εγώ ή της αποβολής από το εγώ, η οποία αρχικά λειτουργούσε σύμφωνα με την αρχή της ευχαρίστησης. Η πόλωση του κρίνειν φαίνεται ν' αντιστοιχεί στην αντιθετικότητα των δύο ομάδων των ορμών που έχουμε υποθέσει. Η κατάφαση —ως υποκατάστατο της ένωσης— ανήκει στον έρωτα, η άρνηση —διάδοχος της αποβολής— ανήκει στην ορμή της καταστροφής. Η γενική διάθεση για άρνηση, η αρνητική στάση ορισμένων ψυχωτικών, πρέπει πιθανόν να γίνει κατανοητή ως ένα σημείο (μια ένδειξη) της απόμιξης (του χωρισμού) των ορμών μέσω της αποχώρησης των λιμπιντικών συστατικών στοιχείων⁸. Η αποτελεσματικότητα της λειτουργίας της κρίσης έγινε δυνατή, μόνον όταν η δημιουργία του συμβόλου της άρνησης επέτρεψε στο σκέπτεσθαι να κάνει ένα πρώτο βήμα ανεξαρτησίας σε σχέση με τα αποτελέσματα της απώθησης και, κατά

6. Ο Freud επαναλαμβάνει πολλές φορές αυτό το σημαντικό σημείο. Βλ. *Formulierungen...* σ. 20, όπου παραπέμπει σε προηγούμενα κείμενα. Κατοπινές αναφορές της έννοιας υπάρχουν στο *Das Unbewusste* (1915) και στο *Das Ich und das Es* (1923), *SA* III, σ. 147, 321. Έπειτα από την παρούσα εργασία η ιδέα εμφανίζεται ακόμα στην 32 παράδοση της *Neue Folge* (1933), *SA* I, σ. 524 και τελικά στο κεφάλαιο VIII του *Abriß der Psychoanalyse* (1938/1940). Πέραν απ' αυτά όλο το θέμα του κρίνειν έχει αναλυθεί πολύ διεξοδικά στην ίδια κατεύθυνση και στα ακόλουθα κεφάλαια του *Entwurf* (1895/1950), 1ο Μέρος: «Η

διαδικασία της γνώσης και η αναπαράγουσα σκέψη», «η διαδικασία της ενθύμησης και το κρίνειν» και «σκέπτεσθαι και Πραγματικότητα».

7. Βλ. στο *Jenseits des Lustprinzips* (1920), *SA* III, σ. 237 κ.ε., και *Notiz über den «Wunderblock»* (1925), *SA* III, σ. 369. Πρέπει να τονισθεί εδώ ότι στο τελευταίο αυτό έργο ο Freud διαπιστώνει ότι δεν είναι το εγώ, αλλά το *Ασυνείδητο* που «απλώνει αισθητήριες κεραίες προς τον εξωτερικό κόσμο μέσω του συστήματος Αντίληψη - Συνείδηση».

8. Βλ. μια νύξη στο κεφάλαιο VI του *Der Witz* (1905), *SA* IV, σ. 163, υποσημείωση 3.

συνέπεια, από τον εξαναγκασμό που επιβάλλει η αρχή της ευχαρίστησης.

Με αυτή την άποψη για την άρνηση ταιριάζει πολύ το ότι στην ανάλυση δεν βρίσκει κανείς το «όχι» μέσα στο ασυνείδητο και ότι η αναγνώριση του ασυνείδητου από την πλευρά του εγώ εκφράζεται με μια αρνητική φόρμουλα. Δεν υπάρχει καμιά πιο ισχυρή απόδειξη για την επιτυχημένη αποκάλυψη του ασυνείδητου από το όταν ο αναλυόμενος αντιδρά με τη φράση: «Αυτό δεν το είχα σκεφθεί», ή: «Δεν είχε (ποτέ) πάει ο νους μου ως εκεί»⁹.

9. Ο Freud είχε κάνει ήδη αυτή τη διαπίστωση σχεδόν με τα ίδια λόγια σε μια υποσημείωση που προσέθετε το 1923 στην Περίπτωση της Dora (1905), SA VI, σ. 131. Στην εργασία Konstruk-

tionen in der Analyse (1937), SA συμπληρωματικός τόμος, σ. 401, ο Freud επανέρχεται ακόμη μια φορά στο σημείο αυτό.

Απόδοση στην ελληνική: Θάναος Λίποβατς